DOI 10.14746/so.2015.72.2.14 ISSN 0081-0002

PRZEKŁADY

RÓBERT KISS SZEMÁN
Uniwersytet im. Loránda Eötvösa

JÁN KOLLÁR W BUDAPESZCIE

5.1. *Exodus* – jego biograficzne i religijno-historyczne korelacje

Za jeden z centralnych motywów drogi życiowej i twórczości artystycznej Jána Kollára można uznać *exodus*. Choć w przypadku tego dziewiętnastowiecznego poety i działacza społecznego o tym pojęciu możemy mówić raczej w liczbie mnogiej – o wciąż powtarzających się aktach odchodzenia, tych niezmordowanych towarzyszach ziemskiej drogi poety i pastora, którzy stali u jego boku od dzieciństwa aż do śmierci.

Fenomen odchodzenia, rozumianego jako *exodus*, ma bogatą historyczną, religijną i kulturową tradycję. W przypadku dziewiętnastowiecznego poety czerpanie z tej tradycji zdawało się być czymś niejako oczywistym, co najprawdopodobniej było przyczyną tego, iż jak dotąd nie stało się ono w sposób znaczący przedmiotem historyczno-literackich rozważań. *Exodus*, znany ze Starego Testamentu, dziejów rzymskich czy historii religii, może wywołać skojarzenia z rozmaitymi historycznymi, mitologicznymi czy związanymi z historią Kościoła postaciami i funkcjami przez nie pełnionymi; nawiązania do niego ujawniają się w sztafażu specyficznych kulturowych gestów, masek i kostiumów. Zestaw tych gestów pozostawał oczywiście także do dyspozycji dziewiętnastowiecznych poetów. Mogli z niego do woli czerpać, wybierać poszczególne elementy tak, aby za jego pomocą ich utwory spełniały osobiste, kolektywne i narodowe funkcje, albo wykorzystać jego poszczególne komponenty do budowania własnych, indywidualnych twórczych *kreacji*.

Adekwatną metodą, by unaocznić w tekstach Kollára *exodus* i z nim związane funkcje artystyczne, wydaje się być wykorzystanie psychoanalizy. Biorąc pod uwagę wypowiedzi poety, za najbardziej osobiste można oznaczyć jego utwory poetyckie, jednakże materiał zawarty w *Pamiętnikach (Pamětí)* posłuży najlepiej do analizy psychologicznej jako najbardziej koherentny i adekwatny do tego celu. W tekście tym Kollár w porządku chronologicznym analizuje najważniejsze momenty swojej drogi życiowej, zatrzymuje się przy kolejnych ważnych wydarzeniach, mających wpływ na jego rozwój i formowanie się sposobu myślenia i osobistych upodobań, wskazuje tu nie tylko najbardziej istotne momenty swojego życia, ale podaje również szczegółowe charakterologiczne szkice osób, które

w dużym stopniu miały wpływ na przebieg jego drogi życiowej. Oprócz tego poświęca także dużo miejsca na analizę własnych przeżyć i wrażeń. Z doświadczeń tych zrodziły się kluczowe fragmenty jego tekstów, zawierających wiele nawiązań i odwołań do owych wydarzeń. Ów skomplikowany system nawiązań, przekazów odnoszących się do przeszłości i przyszłości sprawia, iż poszczególne wydarzenia, figury, a także sama osoba twórcy pokazane są w literackiej spuściźnie autora w wielokrotnym refleksie, który stanowi odpowiedni materiał do badania psychologicznych i twórczych procesów.

Z tego punktu widzenia *Pamiętniki* Kollára przybierają także formę wyznania, czyli *confessio* pisarza, w którym tradycja augustiańska stanowi fundament protestanckiej interpretacji. Z *Confessiones* wczesnochrześcijańskiego ojca Kościoła wykazuje dzieło Kollára niejeden wspólny punkt. W narracji wykorzystane jest na przykład patrzenie na własną drogę życiową z perspektywy zbliżającego się końca owej drogi, narracja przybiera formę sumaryzowania życia bogatego w duchowe i religijne wydarzenia. Prawo do porządkowania i zestawienia nadrzędnych wydarzeń upoważnia do pomijania tych zdarzeń i czynów, które nie pozostają z nadrzędnymi sytuacjami w związku przyczynowo-skutkowym. W wyniku tego narrator pozwala zaniknąć tym wszystkim „włóknom" pamięci, które nie odnoszą się swoim charakterem do punktu końcowego, co prowadzi do nakierunkowania na teraźniejszość narracji. Kollárowska droga życiowa przyjmuje więc tym samym kształt sklepienia, u którego fundamentu stoi syn rolnika ze wsi Mošovce, a na końcu znajduje się jeden z najbardziej znanych twórców i naukowców słowiańskiej Europy. Odległość, a nawet przepaść, obszar między punktem początkowym i końcowym, pokrywa siatka wydarzeń, którym nie brakuje dramatyzmu i które przybierają formę aktów odejścia, mających swe źródło w osobowości Kollára, w jego sposobie myślenia i poglądach, które wyjaśniają rozwój jego drogi życiowej i jej niekiedy gwałtowne zwroty.

Według świadectwa udokumentowanego w *Pamiętnikach* do pierwszego znaczącego aktu odejścia doszło w następstwie konfliku z ojcem. Zdobycie wykształcenia przez Jána Kollára przesądziło o wygranej w zatargu między ojcem a synem (konflikt ten nosił przy tym cechy konfliktu archetypalnego), a związane z tym było także poznanie przez przyszłego poetę znaczenia wolności. Awans społeczny zagwarantował młodzieńcowi zdobycie takiej władzy, dzięki której mógł symbolicznie pokonać swojego ojca. Pęd do wiedzy i wspinanie się po szczeblach drabiny społecznej było tym pragnieniem, które sprawiło, że Kollár – ponosząc pewne ryzyko – uwolnił się z więzów rodzinnych. Jako piętnastolatek naruszył w ten sposób system więzi, które hamowały możliwości samorealizacji, a tym samym definitywnie stanął na własnych nogach. Od czasów trudnego dzieciństwa i młodości dojrzewało w przyszłym poecie i społeczniku przekonanie, że człowiek, który służy większej grupie ludzi i działa w myśl dobra wspólnego, służy tym samym wyższym ideałom. W zgodzie z tą argumentacją Kollár rozstał się także ze swoją niemiecką ukochaną Wilhelminą Friederiką Schmidt. Jego dawny młodzieńczy bunt, mający związek z nieszczęśliwą miłością, tym samym przekształcił się w gest symbolicznego poniesienia ofiary życia prywatnego na ołtarzu narodu. Na Węgrzech na początku XIX wieku słowiańskim patriotom umożliwiała poniesienie takiej ofiary przede wszystkim posługa kapłańska. Świadomość posłania – jako poety i duchownego w roli patrioty – ukształtowała Kollára w okresie dojrzewania. Coraz wyraźniej uświadamiał on sobie własne posłannictwo, a to także dzięki sukcesowi, kiedy po przymusowej abdykacji w roku 1824 udało mu się powrócić przy wsparciu superintendenta Lovicha w grudniu 1825 na dawne stanowisko.

W literaturze przedmiotu niejednokrotnie można znaleźć opis tego wydarzenia wykorzystujący starotestamentową przypowieść. Na przykład Pavol Blaho przytacza zajście, kiedy Kollar, aby móc odprawić mszę po słowacku, musiał siłą odebrać klucznikowi, należącemu do niemieckojęzycznej części zboru, klucze od kościoła stojącego na placu Deáka. Blaho komentuje to zdarzenie w następujący sposób: „Po tomto smutnej pamäti dni Kollár prestal váhať, odhodlal sa zostať, vytrvať v Pešti, neustúpiť neprajníkom, **vyviesť ľud svoj zo zajatia** (podkreślenie R.K.S.) vybojovať mu rovnosť, svobodu, a všetko čo s ňou súvisí!". *Exodus*, jako kluczowe pojęcie dla Kollára, promieniuje więc z jego lat dziecięcych i młodzieńczych także na okres dorosłości, staje się centralnym pojęciem dla jego działalności w zborze i w życiu publicznym całej gminy wyznaniowej, siłą sprawczą i w swoim wzorcowym kształcie starostestamentowej wielkości i formy przemienia się później także w *exodus narodowy.*

Dlatego nieprzypadkowo Kollár w *Przedmowie* do tomu kazań z roku 1831 rekapituluje stan zboru, który został mu powierzony, wykorzystując ozdobne starotestamentowe zwroty i wiele biblijnych reminiscencji: „Počet dušj slowenských, w ewangelické cjrkwi, wynášel asi tisjc, djtek asi 70, ale wšecko to bylo zenedbané (sic!) rozptýlené, geden druhého neznagjcj; služby slowenské byly předtjm gen ledabylo odprawowány, školy a učitele žádného nebylo, gen pauze němečtj, se kterými se slowenské djtky smlauwati neuměli; ba i odrostlá slowenská mládež nebýwala nikdy w náboženstwj wynaučowána a ku welebné Swátosti připrawowána: nepochybně proto, že geden kazatel nestačil oběma stránkám dosti činiti. Slowáci, widauce sebe tak zanedbané a nemohauce na německých, owšem lépe opatrowaných, službách božjch podjlu bráti, stali se téměř ke wšemu náboženstwu a geho přjprawám studenými a newšjmawými".

Biorąc pod uwagę realną sytuację swoich wiernych, Kollár zabrał się do pracy nad organizacją zboru i gromadzeniem protestantów słowackiej narodowości. Jednym z jego pierwszych sukcesów było to, iż 21 października 1821 roku w dzielnicy Józsefváros rozpoczęła działalności słowacka szkoła peszteńskich ewangelików, z pierwszym nauczycielem Samuelem Matejkovskim na czele. Na potrzeby słowackiej szkoły Ján Kollár przygotował *Czytankę*, którą wydał w roku 1825, a więc rok po publikacji jednego ze swoich najważniejszych utworów poetyckich, pierwszego wydania *Córy Sławy.* Oba teksty, i poetycki, i pedagogiczny, wyrosły w połowie lat 20. XIX wieku z tego samego ideowego i emocjonalnie bogatego pnia. Intencjonalność obu jest praktycznie identyczna: w pierwszym z nich jest to arsenał poetycki początku XIX wieku, a drugim przypadku w interesie tego samego celu stoi „racjonalizm" protestanckiej ewangelizacji.

Od swojego duchowego pasterza peszteński ewangelicki zbór Słowaków oczekiwał oprócz nauki słowackich dzieci, stojących z punktu widzenia kwestii językowych na gorszej pozycji, prowadzenia młodzieży, żądnej wiedzy w duchu oświeceniowym, a także innych licznych działań. Kollár od początku swojego pobytu w Peszcie przez cały czas starał się pracować nad uniezależnieniem słowackiego ewangelickiego zboru także z kościelno–prawnego punktu widzenia. Istotną cezurą w procesie odejścia, mającego związek z osiągnięciem tej niezależności, stał się rok 1828, kiedy Kollár – jak świadczy o tym jeden z jego listów – zapewnił egzystencję zborowi za pomocą zbiórki pieniędzy, która przyniosła 16.550 złotych, a tym samym stworzył własne, niezależne od wspólnej niemiecko-słowackiej fundacji, finansowe zaplecze dla działania słowackiego duchownego, który stał na czele tego zboru. Zakres działalności duszpasterskiej naturalnie w odpowiedni sposób

wyznaczany był przez historyczne tradycje kościoła protestanckiego. Oprócz dodatkowej świeckiej, niezwiązanej z kwestiami wiary, roli nauczyciela młodzieży, ludzi, którzy pragnęli zdobywać wiedzę, narastało w Kollárze przekonanie o własnym poselstwie jako przewodnika duchowego, lidera, który prowadzi swoją wspólnotę wiernych do ewangelijnej prawdy. Jego zmagania z prezbiterium (kolegium), w którym większość stanowili Niemcy, i z ulegającymi madziaryzacji przedstawicielami świeckimi, niekończąca się walka o używanie języka ojczystego, przywołują na myśl analogię z działalnością założycieli kościoła protestanckiego. Do ich działalności świadomie nawiązywał Kollár w swoich utworach. W wydaniu *Córy Sławy* z roku 1832 po raz pierwszy pojawił się np. sonet, w którym przy opisie codziennej walki o niezależność członkowie gminy wyznaniowej są stylizowani do roli Jana Husa i poprzez hiperboliczne wyolbrzymienie podany jest obraz ich cierpień jako męczenników wiary:

Wšecky za mnau neřesti se wlekou
Jako chlapci za pstrým motýlem,
Nejen Milek w rauchu nemilém,
Wlast i národ trápí duši měkau;

Od cizinců nad to dlauhowěkau
Křiwdu snáším w serdci zmužilém,
I ját' sem Hus, jen s tím rozdílem
Že mne Němci deset let už pekau!

A wšak nedbám mučte, palte, pecte;
Jenom popel můj ne do Rénu,
Ale raděj do Dunaje wmecte,

Aby s řekau až tam rozpowodnil
K Serbů se a Rusů plemenu,
A zem slawskau k rozkwetnutí zplodnil.
(1852, 385)

Walka o uniezależnienie się słowackiej gminy wyznaniowej została uwieńczona w roku 1833 sukcesem, kiedy to król Franciszek I Habsburg definitywnie ukończył poniżanie Słowaków związane z ich podrzędnym statusem. Kollár uwolnił swój ewangelicki zbór spod kontroli niemieckiej większości. Po ponad dziesięciu latach od decyzji o odejściu i błąkania się po pustyni wydawało się, że na horyzoncie majaczy ziemia obiecana. Zgodnie z biblijnym wzorcem nastał więc czas budowania Świątyni (Templum). Kollár włożył w dokończenie tego dzieła wiele wysiłku.

Jedna z najbogatszych wiernych, Žofie Hvizdáková, przekazała słowackiej gminie wyznaniowej swój dom mieszczący się na ulicy Király. Dzięki temu wielkodusznemu darowi rozpoczęcie budowy własnego kościoła nabrało dla słowackiego ewangelickiego zboru realnych kształtów. Naturalnie Kollár z wdzięcznością odpłacił hojnej wdowie Žofii Hvizdákovej za jej wspaniałomyślność, wspominając także jej nieżyjącego męża. W roku 1838 spisał ich życiorysy i razem ze sławiącymi ich wierszami i tekstami innych autorów, wspominającymi wspaniałe dary, wydał je w osobnym tomie.

Z języka czeskiego przełożyła Agnieszka Janiec-Nyitrai

Bibligrafia

Ambruš Jozef (ed.), *Listy Jána Kollára I. 1816–1839*, Matica slovenská, Martin 1991.

Blaho Pavol, *Ján Kollár v Pešti*, [in:] Cyril Kraus (ed.), *Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií*, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1993.

Brown Peter, *Augustine of Hippo. A Biography*, cz. 5, Faber and Faber, London – Boston 1990.

Doleschall Eduard Alexander, *Das erste Jahrhundert aus dem Leben einer hauptstädtischen Gemeinde*. Aus Veranlassung des hundertjährigen Bestandes der Pester evang. Kirchengemeinde A.C. geschildert von E.A. Doleschall Pfarrer der deutschen evang. Gemeinde daselbst. Budapest, Buchdruckerei des Franklin-Verein, 1887.

Janoška Jur, *Kollár, kňaz a kazateľ*, [in:] Cyril Kraus (ed.), *Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií*, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1993.

Kemény Lajos, Dr. Gyimesy Károly (ed.), *Evangélikus templomok* /Evangelické kostely/, Atheneum, Budapest 1944.

[Kollár Ján], *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slowanských w městech a w dědinách*, w Budjně, w Královské uniwersické tiskárně, 1825.

[Kollár Ján], *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči* od Jana Kollára, cjrkwe ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. k. učené Společnosti krakowské úda, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho 1831.

[Kollár Ján], *Památka Dobrodincům cjrkwe ewang. slowenské A. W. W Pešti obsahugjci Řeči, Werše a Životopisy*, W Pešti, 1845, Tiskem Trattner-Károlyiho.

Kollár Ján, *Paměti z mladších let života*, [in:] *Spisy Jana Kollára*, Díl čtvrtý. *Cestopis druhý a Paměti z mladších let života* Jana Kollára sepsány od něho samého. S Podobiznou Jana Kollára a snímkem vlastnoručního jeho psaní. V Praze, Nákladem knihkupectví: I.L. Kober, 1863.

Matus László, *A Pesti Szlovák Evangélikus Gyülekezet* /Slovenský evangelický sbor v Pešti/, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 2000.

Murko Matthias, *Listy Kollára Kopitarovi a Miklošićovi* (v dopise jemu z Pešti ze 4. října 1828), [in:] Cyril Kraus (ed.), *Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií*, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1993.

Várossová Elena, *Slovanská vzájomnosť a integračný princíp u Jána Kollára*, [in:] Cyril Kraus (ed.), *Ján Kollár (1793–1993). Zborník štúdií*, Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1993.